

PEDAGOGIKA NA FILOZOFICKÉ FAKULTĚ UNIVERZITY KARLOVY V LETECH 1945–1953

Růžena Váňová

Anotace: Článek se zabývá studiem pedagogiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (dále jen FF UK) v letech 1945–1953. Sleduje pedagogiku jako součást učitelské přípravy, zaměřuje se na vznik pedagogiky jako samostatného studijního oboru; předmětem zájmu jsou projektované a realizované změny v koncepci a obsahu studia, institucionální základna, osobnosti. (Stranou zájmu je rozvoj pedagogiky jako vědního oboru.)

Klíčová slova: dějiny pedagogiky, pedagogický seminář, katedra pedagogiky, pedagogika jako součást učitelského studia, pedagogika jako studijní obor

Úvodem

Pedagogice na FF UK věnovali historikové pedagogiky poměrně značnou pozornost. Studovali proces konstituování pedagogiky jako vědního oboru, tematizování pedagogických problémů a způsoby jejich řešení, ale i otázky pedagogiky jako studijního předmětu, jeho vnitřní strukturu, obsah a metody výuky, osobnosti, institucionální základnu. Vývoj pedagogiky na FF UK byl tedy v podstatě zmapován. Výjimkou bylo krátké poválečné období vymezené léty 1950–1953.

Až do této chvíle nebylo totiž zřejmé, zda vůbec v tomto období existovalo na fakultě pracoviště pověřené pěstováním a tradováním pedagogiky. Pedagogický seminář, který do této doby tuto funkci plnil, zanikl v roce 1950. Katedra pedagogiky byla zřízena až v roce 1953. Nabízelo se vysvětlení, že realizace nového vysokoškolského zákona z roku 1950 byla pomalá a že transformace seminářů v katedry byla dokončena až v roce 1953. Nedalo se však vyloučit vysvětlení jiné...

Protože FF UK byla místem „pedagogických počátků“ a nejdelší tradice rozvíjení

pedagogiky v českých zemích (podle modelu FF UK vznikaly pedagogické semináře na dalších československých univerzitách), bylo na místě vyplnit tuto mezeru dosud nepřerušené historie.

Téma se během studia archivních dokumentů stávalo stále přitažlivějším. Ukázalo se totiž, že ze dvou výše uvedených možných vysvětlení bude správné to druhé.

Na počátku studia, jehož výsledky v předloženém textu prezentujeme, stály dvě otázky: 1. Proč katedra pedagogiky na FF UK vznikla až v roce 1953, když vysokoškolský zákon zřizující katedry byl vydán už v roce 1950? 2. Znamená to, že se v uvedeném období pedagogika na FF UK nevyužívala?

Od samého počátku bylo zřejmé, že nálezt odpovědi na položené otázky nebude snadné. Autoři zabývající se historií pedagogiky nebo učitelského vzdělání na FF UK (Cach, Valenta, Uher, Kořá) obvykle dovedli svá zkoumání do konce 1. republiky a posléze event. pokračovali od roku 1953.¹ Protože nikoho z uvedených autorů nelze označit za nedostatečně zvědavého, bylo pravděpodobné, že zmíněné období bude obtížně čitelné a interpretovatelné – možná nejen

z politických důvodů. Studium pramenů (převážně z Archivu UK) tušení potvrdilo. Zápisy z porad profesorského sboru, spisový materiál děkanátu, seznamy přednášek aj. přibližují náležitě dobovou atmosféru přelomu čtyřicátých a padesátých let v prostředí univerzity, jen málokdy však poskytují dostatek konkrétních údajů potřebných k přesné interpretaci sledovaného tématu (tak např. se nepodařilo nalézt dokument, na jehož základě by bylo možné přesně stanovit, odkdy se na FF UK studovala pedagogika jako studijní obor). Na druhé straně však dovoluji nahlédnout do způsobu uvažování akademických funkcionářů o věcech celofakultního (vědeckého, pedagogického či politického) zájmu, ale i do dobových politických tlaků, a tím i vysvětlit příčiny vývoje sledovaných jevů.

Během studia vyšlo najevo, že vývoji pedagogiky na FF UK v sledovaném období nelze porozumět bez znalosti dobového školskopolitického kontextu, zejména bez znalosti okolností vzniku pedagogických fakult a příprav nového školského zákona. Zatímco k druhému bylo už leccos řečeno, o prvním byla odborná veřejnost nově informována poměrně nedávno díky B. Zilinské.²

Na začátek několik reálií ze starší historie

Pedagogiku lze doložit na Filozofické fakultě tehdejší Karlo-Ferdinandovy univerzity od začátku 19. století.³ *Až do konce 1. republiky nebyla samostatným studijním oborem*, ale součástí univerzitního základu studia budoucích středoškolských profesorů. Obsah tohoto univerzitního základu se vyvíjel, tradičně však byly jeho součástí kromě pedagogiky filozofie (z ní zejména psychologie a logika jako teoretické základy vyučování), původně též estetika, rétorika, dějiny věd a umění, později i mateřský jazyk a školní hygiena. I obsah pedago-

giky se proměňoval. Původní historické a legislativní těžiště (dějiny pedagogiky se zřetelem k dějinám středního školství od 16. století, školní zákonodárství) se postupně přesouvalo k teorii výchovy, didaktice a metodikám (speciálním didaktikám).⁴

Jistě stojí za pozornost, že z pedagogiky, ačkoli nebyla studijním oborem, *bylo možno skládat rigorózní zkoušku, habilitovat a realizovat jmenovací profesorské řízení*. To svědčí o tom, že byla pěstovaným vědním oborem. Toto postavení získávala postupně a ne bez obtíží, jak dosvědčují např. okolnosti profesorského řízení Lindnerova aj. (Lindner byl jmenován profesorem filozofie a současně pedagogiky. Jeho nepřímý nástupce F. Drtina byl nejprve jmenován profesorem filozofie a až poté pedagogiky. Habilitační a profesorská řízení pouze z pedagogiky (tedy bez filozofie) započala až O. Kádnerem – profesorem jmenován roku 1919).

Institucionální základnou pěstování pedagogiky na FF UK byl *pedagogický seminář*. Byl založen v roce 1882 G. A. Lindnerem, prvním profesorem pedagogiky na obnovené české univerzitě, podle vzoru německého pedagogického semináře fungujícího na pražské univerzitě od roku 1876. Pedagogický seminář obnovené české univerzity měl realizovat *ideu seminářů jako vědeckých pracovišť* formulovanou v polovině 19. století v souvislosti s reformou pražské univerzity (filozofická fakulta byla touto reformou zbavena dosavadní propedeutické funkce a postavena na roveň ostatním univerzitním fakultám).

Lindnerova idea pedagogického semináře jako vědeckého pracoviště však byla naplňována jen zčásti. Vysoké počty studentů, jejich ne vždy dostatečná motivovanost a nedostatečná předchozí teoretická vybavenost (seminář navštěvovali budoucí středoškolští profesori, tedy studenti jiných oborů)

byly značně limitujícími faktory pro intenzivní výměnu myšlenek a pro samostatnou vědeckou práci. Navíc až do roku 1907, tj. do Kádnerova příchodu na univerzitu, měl seminář fakticky pouze jednoho pracovníka – ředitele, jímž byl profesor přednášející pedagogiku. Pro komorní setkávání učitelů a studentů nad pedagogickými problémy vskutku nebyly na fakultě podmínky.

Řediteli semináře byli G. A. Lindner (1882–1887), J. Durdík (1887–1899), F. Drtina (1899–1918, 1920–1925), O. Kádner (1918–1936), J. Hendrich (1936–1950) a V. Příhoda (1950–1951).

Pedagogiku přednášeli – kromě uvedených profesorů – i soukromí docenti. Byli to středoškolská profesoři s habilitací, kandidáti vysokoškolské profesury. V období 1889–1903 to byl P. Durdík, bratr filozofa J. Durdíka, po vzniku republiky O. Chlup (1920/21–1921/22), J. Hendrich (1923/24–1926/27, od 1936 jako ředitel semináře), V. Příhoda (1924/25–1950/51 – od roku 1945 profesor), J. V. Klíma (1927/28–1948), S. Velinský (1932/33–1948), R. Klimeš (1936/37–1948/49), C. Stejskal (1938/39–1948).

Studium pedagogiky na FF UK v kontextu poválečné reformy učitelského vzdělání v ČSR

Pedagogika studijním oborem

Po válce se pro pedagogiku situace zásadně změnila. Hned v červnu 1945 předložila reformní komise fakulty návrh na reformu studia, jehož podstatou bylo oddělení odborného (vědeckého) a učitelského studia.⁴ Pro pedagogiku to mělo mít dva důsledky. První byl zcela zásadní: pedagogika byla zařazena mezi obory odborného

(vědeckého) studia. Začalo se s ní – poprvé v domácí historii – počítat jako se samostatným studijním oborem. Pedagogický seminář tedy konečně měl začít v plném rozsahu plnit vědeckou funkci – měl mít své oborové studenty (stejně jako ostatní semináře). Tím zároveň měl být zbaven obtížného a – dodejme – i nepopulárního úkolu: získávat pro rozvíjení pedagogiky studenty jiných oborů.

Druhý důsledek směřoval k novému – velmi pravděpodobně rozšířenějšímu – pojetí pedagogické přípravy kandidátů středoškolské profesury.

Zdá se tedy, že pedagogika neměla v představách reformatörů jen pokračovat v prvorepublikové tradici, ale že měla tuto tradici rozvinout – s oporou o kvalitní prvorepublikovou pedagogickou produkci. Reformátoři mohli při svých snahách o změnu v koncepci pedagogiky na FF UK argumentovat potřebností výchovy a její teorie (pro tuto argumentaci nalézali oporu v přirozeném poválečném celospolečenském důrazu na výchovu), ve vztahu k přípravě středoškolských profesorů pak aktuálními potřebami školství.

Do jaké míry byl předložený návrh bezprostředně po válce realizován, nevíme. *Je však zcela jisté, že pedagogika jako studijní obor byla zavedena, a to pravděpodobně hned od studijního roku 1945/46.* I když dokument, na jehož základě by k tomu došlo, nebyl nalezen, existenci oboru dokladují seznamy oborů, seznamy studentů oborů, studijní průkazy (indexy), výpovědi pamětníků.

K rozdělení odborného (vědeckého) a učitelského studia, tedy k novému pojetí přípravy budoucích středoškolských profesorů naproti tomu bezprostředně po válce zřejmě nedošlo. Pravděpodobně proto, že se v ČSR začala připravovat komplexní reforma učitelského vzdělání.

Poválečná reforma učitelského vzdělání

Okamžitě poté, co zahájilo činnost Ministerstvo školství, věd a umění (nahradilo prvorepublikové Ministerstvo školství a národní osvěty) v čele se Z. Nejedlým, došlo z jeho iniciativy a na jeho půdě k intenzivním přípravám reformy učitelského vzdělání. Podstatou reformy bylo *zavedení vysokoškolského vzdělání učitelů národních (obecných a měšťanských) škol*. Šlo o uskutečnění téměř stoletých snah učitelstva těchto škol, které byly od samého počátku podporovány řadou osobností vědeckého a politického života. Po 2. světové válce se z požadavku vysokoškolského vzdělání učitelů národních škol stalo politikum. Prosazovala ho zejména KSČ, a to zároveň s reformou školského systému (jednotná škola). Reforma učitelského vzdělání však nebyla pojata jen v duchu dlouhodobých snah poskytnout učitelům tzv. národních škol vysokoškolské vzdělání, ale jako reforma celková, jež počítala se změnou dosavadní situace v učitelském vzdělání, tj. se změnou pojetí vzdělávání středoškolských profesorů na filozofických a přírodovědeckých fakultách.

Jaká konkrétní opatření přinášela? Vzdělávání učitelů národních škol (odborné i pedagogické) měly zabezpečovat za tím účelem zřízené *pedagogické fakulty*, které měly být včleněny do svazku univerzit. Je třeba uvést, že národními školami se rozuměly 1. a 2. stupeň připravované jednotné školy, tj. dosavadní školy obecné a školy měšťanské sjednocené s nižšími středními školami. Filozofické a přírodovědecké fakulty se do budoucna měly omezit na přípravu učitelů dosavadních vyšších středních škol, tj. budoucích škol 3. stupně, navíc jen po stránce odborné, tj. nikoli pedagogické. Pedagogickou přípravu těchto učitelů měly zabezpečovat fakulty pedagogické, kterým byl záro-

veň stanoven vědecký úkol „pěstovat vědy pedagogické a jim příbuzné obory“.

Příprava reformy probíhala ve velickém spěchu a fakticky bez respektování názorů zástupců vysokých škol, které až dosud učitelské vzdělání realizovaly. Spěch byl v jistém smyslu pochopitelný. Byly obavy, aby se neopakovala historie z roku 1918 (znalci školské politiky tvrdili, že reforma učitelského vzdělání nebyla v roce 1918 prosazena, protože její protagonisté nebyli na vývoj událostí připraveni). Nedostatečný ohled na názory zástupců vysokých škol však napovídal, že se místo seriózních jednání prosazuje politický diktát.

Postoje filozofických a přírodovědeckých fakult k připravované reformě

Jaký postoj vůči pedagogickým fakultám zaujali ti, jichž se nově vznikající situace nejvíce týkala, tj. vysokoškolská učitelé pedagogiky, filozofické a přírodovědecké fakulty, příp. UK? Sledujme nejprve postoj vůči vysokoškolskému vzdělávání učitelů národních škol a instituci, ve které mělo probíhat.

Proti vysokoškolskému vzdělávání učitelů národních škol veřejně nevystoupil nikdo. Od profesorů pedagogiky se to ostatně nedalo očekávat, v předchozích obdobích se takřka všichni pro toto vzdělání vyslovili a řada z nich pro jeho realizaci vyvinula nemalé úsilí.⁶ Jako jednotlivci i jako členové různých komisí, poradních sborů či profesorského sboru se většinou ztotožňovali i s myšlenkou pedagogických fakult, tj. se začleněním nově vznikajících institucí do univerzity.⁷ Proti začlenění a pro samostatnou Vysokou školu pedagogickou se vyslovil pouze Akademický senát UK.⁸ Hlavním důvodem odmítavého stanoviska byl způsob, jakým měl být vydán statut pedagogických fakult. Řešit tuto věc vládním nařízením, jak se počítalo, by podle

Akademického senátu UK vedlo „k destrukci organizace university“.⁹

Dosavadní instituce učitelského vzdělávání, tj. filozofické a přírodovědecké fakulty, vystupovaly prostřednictvím svých vrcholných orgánů, zejména prostřednictvím profesorských sborů, proti navrhované koncepci pedagogických fakult. Vyslovovaly námitky dvojího druhu. Obě měly věcný, skrytý i sebezáchovný charakter. První byla namířena proti záměru realizovat na pedagogických fakultách oborové studium učitelů 2. stupně, druhá usilovala o zachování pedagogického vzdělání učitelů středních škol na filozofických a přírodovědeckých fakultách. V první námitce se shodli profesori a docenti všech oborů. Nešlo jim jen o udržení úrovně vzdělání žáků a studentů 2. a 3. stupně (v současnosti ještě středoškolských studentů), ale i o zachování systemizovaných míst vysokoškolských učitelů (odhadovalo se, že přenesením vzdělávání učitelů škol 2. stupně na pedagogické fakulty by na filozofických fakultách klesl počet posluchačů na třetinu předválečného stavu).¹⁰ Druhá námitka sledovala zachování pedagogiky na filozofické fakultě,¹¹ a to jako oboru i jako součásti přípravy středoškolských profesorů. (Nebyly námitky proti tomu, aby pedagogické fakulty realizovaly přípravu praktickou.)¹²

Ideu převést pedagogiku a pedagogickopsychologickou přípravu učitelů všech stupňů na pedagogickou fakultu hájil, zcela v duchu svých předválečných názorů, jen Václav Příhoda. V této souvislosti stojí za pozornost jeho návrh na strukturu pedagogických oborů a jejich obsazení z července 1946.¹³

Souhlas s realizovanými či plánovanými změnami ve školství a v učitelském vzdělání vyjádřil z fakultních institucí pouze Spolek posluchačů filozofie. V návrzích „nenalezl nic, co by ohrožovalo nebo mohlo ohrozit stavovské zájmy absolventů filosofické

fakulty, nevidí příčin k nějakému zákroku proti podáváním návrhům“.¹⁴

Jednání probíhala od podzimu 1945 do konce studijního roku 1945/46, tj. v době přípravy zákona o pedagogických fakultách a jejich statutu, a to na úrovni ministra, rektora, děkana a komisi FF UK. Původně podrážděný tón daný faktem, že UK nebyla k chystaným změnám v koncepci univerzity a v učitelském vzdělání přizvána, se postupně měnil ve strategii pomoci a spolupráce – patrně diktován naději, že pedagogické studium středoškolských profesorů bude dosaďadním fakultám ponecháno a že filozofické fakultě bude zachován studijní obor pedagogika.

Realizace reformy učitelského vzdělání

Už 24. října 1945 byl vydán dekret prezidenta republiky o vzdělání učitelstva. Na něj navázal zákon o pedagogických fakultách vydaný 9. dubna 1946. (Přípisem ministerstva školství a osvěty ze 4. září 1946 byl rektorát UK vyzván, aby nově vznikající fakultu začlenil do svazku univerzitních fakult a aby ji poskytl potřebnou pomoc a podporu.) Vládním nařízením z 27. srpna 1946 byl vydán statut pedagogických fakult.

Zmíněnými právními akty bylo zavedeno vysokoškolské vzdělání učitelů národních škol na pedagogických fakultách, a to zcela v duchu původního návrhu, tj. pedagogické fakulty měly mj. „svobodně bádát a pěstovat vědy pedagogické a jejich pomocné obory a vzdělávat v pedagogických vědách a jejich pomocných oborech kandidáty učitelství škol všech stupňů a druhů kromě škol vysokých“. Pedagogické fakulty zřízené od studijního roku 1946/47 při všech univerzitách vskutku začaly postupně realizovat oborovou i pedagogickou přípravu učitelů projektované jednotné školy 1. a 2. stupně, pe-

dagogickou přípravu středoškolských profesorů i oborové studium pedagogiky.

Filozofické a přírodovědecké fakulty tedy měly být zbaveny oborové a pedagogické přípravy učitelů 2. stupně (dosavadních nižších středních škol), pedagogické přípravy středoškolských profesorů i studijního oboru pedagogika. Byly dokonce snahy zbavit filozofické fakulty i výuky úvodu do filozofických nauk (!) určeného budoucím středoškolským profesorům (zapisovali ho jako povinnou součást univerzitního základu) ve prospěch fakult pedagogických. Svědčí o tom přípis ministerstva školství a osvěty zasláný 2. října 1946 všem filozofickým fakultám v republice.¹⁵ Výuku filozofie v učitelském studiu však filozofické fakulty uhájily (stejně jako výuku psychologie, dočasně i sociologie, etiky a estetiky).

Pedagogika na FF UK po zřízení pedagogických fakult

Pedagogika v učitelském studiu

Protože se zákonem a navazujícími předpisy zavedené změny realizovaly postupně (pedagogické fakulty neměly pro jejich realizaci na počátku v plném rozsahu vytvořené potřebné podmínky), zůstala prozatím pedagogická příprava učitelů středních škol na filozofických a přírodovědeckých fakultách zachována, resp. realizovala se pro studenty vyšších dobíhajících ročníků. Ze seznamu přednášek (jsou k dispozici od LS 1945/46 do ZS 1948/49 včetně) ne zcela přesně poznáme, které pedagogické předměty si ve sledované době budoucí středoškolské profesori na FF UK zapisovali. S jistotou pouze víme, že pro ně v letním semestru studijního roku 1946/1947 vypisoval C. Stejskal čtyřhodinovou přednášku *Psychologické základy československé školské soustavy*

a J. Hynie jednodinovou přednášku *Sexuální problémy středoškoláků* a jednohodinovou přednášku *Sexuální problémy vysokoškoláků*, v zimním semestru 1947/48 C. Stejskal čtyřhodinovou přednášku *Puberta a její výchovné problémy*.

Záměr realizovat pedagogickou přípravu učitelů všech stupňů na pedagogických fakultách začal být nicméně během studijního roku 1946/47 uskutečňován. Co se týče učitelů škol 3. stupně, vyučovaly pedagogické fakulty pedagogiku a psychologii s jistotou pro učitelské obory, které se na filozofických a přírodovědeckých fakultách nepěstovaly a které naopak začaly být pěstovány na pedagogických fakultách (např. tělesná, výtvarná a hudební výchova) a pravděpodobně pro první ročníky filozofických a přírodovědeckých fakult. Protože na pražské pedagogické fakultě nebyl dostatek kvalifikovaných vysokoškolských učitelů pro obor pedagogika (na mimopražských pedagogických fakultách nebyla situace o nic lepší), rozhodnutím profesorského sboru FF UK z 8. 2. 1947 („...je v zájmu studentů, aby učitelské síly, mající přednášky z pedagogiky, působily na obou fakultách“)¹⁶ začali na pedagogické fakultě působit profesori fakulty filozofické. Ze seznamu přednášek na stud. rok 1947/48 je zřejmé, že v tomto studijním roce přednášeli na Pedagogické fakultě UK (vedle svého působení na Fakultě filozofické) prof. Hendrich a docenti Klíma, Stejskal a Velinský, prof. Hendrich zde působil ještě i ve studijním roce 1948/49.

Pedagogika jako studijní obor

Zachován zůstal prozatím i obor pedagogika. Studenti oboru pedagogika na FF UK po roce 1946 zapisovali kromě úvodů do akademického či vědního studia pedagogiky *dějiny pedagogiky, teorii výchovy, obecnou didaktiku, nápravnou*

pedagogiku, statistiku, pedagogii, pedagogickou psychologii. Kromě strukturovaných pedagogických disciplín si mohli zapsat přednášky soustředěné k tématu *střední školy* (z filozoficko-sociologického, pedagogicko-didaktického, speciálně didaktického, právního, psychologicko-hygienického aspektu) i přednášky věnované dílčím, zpravidla *aktuálním školskopolitickým*, ev. i jiným *tématům*. (Studenti byli povinni zapsat 10 hodin přednášek týdně, cvičení a praktické kurzy se do těchto 10 hodin nepočítávaly.)

Personální situace

Sbor přednášejících tvořily renomované osobnosti první republiky: profesoři *Josef Hendrich, Václav Příhoda* (profesorem jmenován v roce 1945), docenti *Jiří Václav Klíma, Richard Klimeš, Cyril Stejskal, Stanislav Velinský* (vyučoval na přírodovědecké fakultě), od stud. roku 1946/47 nově jmenovaný docent *Tomáš Trnka*, od 1947/48 též nově jmenovaný docent *František Štampach*. Za pozornost stojí jejich odborný záběh: Prof. Hendrich přednášel dějiny pedagogiky (Komenský, české školství od doby národního obrození, pedagogika 20. století), pedagogiku a didaktiku střední školy a aktuální otázky školské reformy; prof. Příhoda kromě témat, která aktuálně vědecky zpracovával (pracovní škola, organizace vysoké školy, filozofie národní výchovy, psychologie cizojazyčného vyučování) přednášel teorii výchovy, obecnou didaktiku a statistiku; kromě toho po celé sledované období, resp. do roku 1948 vedl experimentálně pedagogický seminář. J. V. Klíma se věnoval didaktice, dějinám pedagogiky (Komenský, dějiny UK) a aktuálním problémům školského systému. R. Klimeš byl orientován na obecnou pedagogiku, problematiku právní a na aktuální otázky československého školství. Doménou C. Stejskala byla tradičně pedo-

logie a pedagogická psychologie. Věnoval se i psychologickým otázkám československého školského systému. S. Velinský přednášel pedagogiku a didaktiku střední školy a vedl pedagogický seminář. T. Trnka byl zaměřen na otázky vychovatelnosti různých typů lidí, mravní výchovu dospělých, později obecně na lidovychovu. F. Štampach přednášel speciální pedagogiku.

Pedagogika na FF UK po roce 1948

Pedagogika jako studijní obor

Od studijního roku 1948/49 došlo na FF UK k reformě studia. Realizovala se jí myšlenka oddělit *učitelské a odborné* (neučitelské) studium, která se objevila v poválečném vývoji hned v květnu 1945.¹⁷ Kromě zmíněných dvou forem studia (na rozdíl od původního návrhu z roku 1945 se dělilo hned od 1. ročníku) se zavádělo studium *badatelské*, do kterého se mohli přihlásit vynikající studenti po absolvování 4. nebo 6. semestru učitelského či odborného studia. Hlavní zásadou reformy byl „plánovaný postup podle předem stanoveného studijního plánu“. Ve svém důsledku to znamenalo zavedení předepsaných studijních kombinací, absolvování stanoveného studijního plánu a povinnou návštěvu přednášek a cvičení (seminářů). Reforma evidentně reflektovala princip plánovitosti národního hospodářství zavedený po únoru 1948. Z hlediska tradic univerzity šlo o faktické zrušení akademických svobod a o zavedení politického a státního dozoru do vysokoškolského studia.

Lze dostatečně doložit, že v reformním uvažování roku 1948 zůstala pedagogika jako studijní obor zachována, a to jako odborné (tedy nikoli jako učitelské) studium. Nebyla však zařazena mezi *obory základní*, jejichž studium bylo čtyřleté, ale mezi

obory průvodní (průvodní obory byly chápány jako doplněk základního oboru ve smyslu jeho rozšíření, ev. konkretizace apod., studium průvodních oborů bylo tříleté). Z několika dochovaných návrhů studijních kombinací z tohoto roku je zřejmé, že se počítalo s pedagogikou jako průvodním oborem psychologie, sociálních věd a filozofie. Zda, ev. do jaké míry k realizaci těchto kombinací v tuto dobu došlo, není zřejmé. Jisté je pouze to, že ve studijním roce 1948/49 byla pedagogika jako studijní obor vypisována a že byly vytvořeny podmínky pro to, aby toto tříleté studium mohlo být dokončeno.

Četná jednání iniciovaná FF UK za účelem zachování pedagogiky jako studijního oboru na FF UK konaná na nejrůznějších úrovních (Ministerstvo školství a osvěty, Pedagogická fakulta UK, fakulty vzdělávající učitele v ČR) nebyla pro FF UK úspěšná. V červnu 1949 bylo rozhodnuto, že studijní obor pedagogika – podobně jako pedagogika pro učitelské studium – bude převeden na pedagogickou fakultu.¹⁸ Je zřejmé, že FF UK se tomuto rozhodnutí bránila a že usilovala o zachování oboru. Její reformní komise, posléze i profesorský sbor navrhly, aby na FF UK bylo realizováno diplomní studium pedagogiky (na pedagogické fakultě mělo být realizováno pedagogické studium badatelské).¹⁹ Návrh nebyl akceptován. Je zcela jisté, že ve studijním roce 1948/49 zahájili studium poslední studenti oboru pedagogika na FF UK před rokem 1953.

(Studenti oboru pedagogika byli na FF UK i po roce 1951. Jednalo se pochopitelně o studenty, kteří z nejrůznějších důvodů nesplnili do konce studijního roku 1950/51 své studijní povinnosti. Lze doložit, že ještě v roce 1953 bylo na fakultě 13 studentů oboru psychologie – pedagogika a 1 student oboru sociologie – pedagogika.)²⁰

Pedagogika v učitelském studiu

Z učebních plánů učitelského studia pro školy 3. stupně po roce 1948 je zřejmé, že FF UK zachovala pedagogickopsychologickou složku učitelského studia.²¹ Pedagogické a psychologické studium budoucích učitelů bylo zařazeno do 5.–8. semestru a tvořily ho: *pedagogická psychologie na základě Pavlova učení* (2 semestry po 2 týdenních hodinách), *základy socialistické výchovy* (2 semestry po 2 hodinách), *speciální didaktika a metodika s praxí* (2 semestry po 6 hodinách). Za pozornost stojí doporučená studijní literatura. Za učebnice „dobře, doporučené“ byly označeny překlady z ruštiny autorů Gončarova a Flerinové a některé učebnice českých a slovenských autorů zpracované nebo přepracované po roce 1948 (Pavlík, Kratochvíl, blíže nespecifikovaný pedagogický sbor pedagogické fakulty UK). Práce Kádnerovy, Hendrichovy a Claparédovy byly označeny za učebnice „z nouze užívané“.²²

Personální situace

Likvidačnímu programu studijního oboru pedagogika odpovídala personální situace. Z původní sestavy renomovaných odborníků (viz výše) zůstalo málo. Bezprostředně po únoru 1948 byla zastavena pedagogická činnost C. Stejskalovi. Na jaře téhož roku emigroval S. Velinský. Ve stejném roce v dubnu zemřel J. V. Klíma. Nicméně zůstávaly dvě mimořádné osobnosti: prof. Hendrich a prof. Příhoda. Pozice prof. Hendricha však nebyla politicky pevná. V roce 1946 musel prof. Hendrich čelit obvinění z loajality s německou okupační vládou, z něhož vyšel se ctí, avšak oťresen. V roce 1948 mu nebylo zapomenuto jeho nesouhlasné stanovisko k připravovanému školskému zákonu. A tak na podzim 1948 předložil J. Hendrich vedení fakulty návrh na jmenování V. Příhody

spoluředitelům pedagogického semináře (V. Příhoda byl od roku 1948 členem KSČ), který byl akceptován. Dne 5. října 1950 prof. Hendrich předčasně zemřel. Prof. Příhoda se ujal vedení semináře v době zavedení politických kritérií hodnocení učitelů a studentů, probíhajících politických čistek a změn v principech a způsobech studia zavedených novým vysokoškolským zákonem. Naštěstí pro něho nedostal šanci se projevit. Z jeho působení ve funkci ředitele pedagogického semináře se zachoval pouze dopis ministerstvu školství z roku 1950, v němž žádá o schválení externistů doc. F. Štampacha, PhC. (!), J. Průši a dr. Horejšího. (Doc. F. Štampach přednášel defektologii, diagnostiku a nápravnou pedagogiku a výchovu dětských výrazových schopností, J. Průša výchovnou práci v masových organizacích). Dodejme, že v tuto dobu vyučoval externě pedagogiku i F. Hyhlík (výchova a vedení pracujících).

Pracoviště

Z charakteristiky postavení pedagogiky na FF UK je dostatečně zřejmé, proč v roce 1950 nevzniklo pro pedagogiku nové samostatné pracoviště – katedra. S pedagogikou jako studijním oborem se na FF UK do budoucna nepočítalo. *Ve studijním roce 1950/51 se pedagogika stala součástí katedry dějin filozofie* (spolu s dějinami filozofie a psychologií). (Katedra filozofie rovněž nebyla zřízena, místo ní byla zřízena katedra marxismu-leninismu.) Vedoucím katedry dějin filozofie se stal nově jmenovaný profesor Jan Doležal. Ke katedře byl přičleněn pedagogický seminář (spolu se seminářem filozofickým a psychologickým). Tato katedra však existovala pouhý rok. Hned v následujícím studijním roce byla zřízena samostatná katedra psychologie, dějiny filozofie přešly na znovuzřízenou katedru filozofie. Od studijního roku 1951/52 *nebyla pedagogika na FF UK pracovištěm.*

(Které pracoviště zabezpečovalo v období 1951/52–1952/53 dobíhající výuku studijního oboru pedagogika a výuku pedagogiky ve studiu učitelství, se nepodařilo zjistit.)

Neutěšený stav, který konstatujeme na počátku studijního roku 1951/1952, byl logickým vyústěním vývoje po roce 1945. Zřízení katedry pedagogiky, k němuž došlo 1. září 1953, bylo v kontextu poválečného vývoje pedagogiky a učitelského vzdělání na FF UK tedy zcela nelogické (konstatujeme to s plným vědomím toho, že nebyť tohoto nelogického rozhodnutí, mohly být peripetie pedagogiky na FF UK ještě o poznání složitější). O to nelogičtější, když si uvědomíme, že v roce 1953 (taktéž 1. září) byly zřízeny vysoké školy pedagogické, které měly vzdělávat učitele škol 3. stupně a de facto toto vzdělávání převzít od filozofických a přírodovědeckých fakult (dodejme, že to bylo v naší historii poprvé, co mělo být učitelské vzdělání vyňato z univerzity).²³ Z dokumentů je zřejmé, že *vzdělávání učitelů škol 3. stupně* (bývalých středoškolských profesorů) *ve skutečnosti z univerzit, tedy ani z UK, vyňato nebylo, ale naopak se rozšířilo* (vedle tradičních fakult filozofické – v tuto dobu filozoficko-historické a filologické – a přírodovědecké – v tuto dobu biologické a geologicko-geografické – ho začala realizovat i nově zřízená fakulta matematicko-fyzikální) a že *pedagogickopsychologickou složku této přípravy převzala nově zřízená katedra pedagogiky*, a to i na fakultě matematicko-fyzikální. (Stojí za připomenutí, že rokem 1953 vzniklo ve vzdělávání učitelů škol 3. stupně konkurenční prostředí, které však v tuto dobu trvalo jen krátce; bylo obnoveno až v roce 1976.) Vědecký úkol katedry byl formulován ve srovnání s dosavadní tradicí nově, měla teoreticky i prakticky rozvíjet *vysokoškolskou pedagogiku*, tj. vzdělávat v pedagogice současné i budoucí vysokoškolské učitele a pěstovat vysokoškol-

skou pedagogiku jako vědecký obor (tradiční pedagogické obory měla pěstovat katedra pedagogiky na fakultě společenských věd Vysoké školy pedagogické). Právě příčiny vzniku katedry pedagogiky na FF UK v roce 1953 se patrně už nepodaří zjistit. Neznámé okolnosti jejího vzniku, personálního obsazení, vztahu k ostatním, zejména sesterským katedrám aj. jsou už mimo rámec sledovaného tématu.

Závěrem

Provedená analýza vývoje pedagogiky na FF UK po roce 1945 přesvědčuje, že otázka položená v úvodu (proč katedra pedagogiky na FF UK vznikla až v roce 1953) nebyla položena dobře. Bylo třeba nahradit ji otázkou, proč vznikla v roce 1953 na FF UK katedra pedagogiky. Bohužel jsme na ni nenalezli dostatečnou odpověď. Jisté je pouze to, že v pozadí věci bylo mocenské rozhodnutí o učitelském vzdělání, které mělo historické kořeny a politický podtext.

Na druhou otázku položenou v úvodu (v období 1950–1953 se na FF UK pedagogika nevyučovala) odpovídáme záporně. Provedená analýza přesvědčuje, že se i v období 1950–1953 pedagogika na FF UK vyučovala, a to jak ve studiu učitelství, tak ve studiu oborovém, zde však v útlumovém programu. Nezodpovězená zůstává otázka, která se vynořila při analýze pramenného materiálu: Které pracoviště zabezpečovalo výuku pedagogiky v dvouletí 1951/2–1952/3?

Poznámky:

- ¹ Viz např. CACH, Josef. Pedagogický seminář, pedagogika a vzdělávání učitelstva v letech 1882–1918. In *100 let pedagogiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy 1882–1982*. Praha : Univerzita Karlova. 1982, s. 9–44. UHER, Boris; KOŤA, Jaroslav. Obsah a metody výuky v pedagogic-

kém semináři UK. Tamtéž, s. 57–66. VALENTA, Josef. Vzdělávání středoškolských profesorů na filozofické fakultě české univerzity. In *Výchova a vzdělání v českých dějinách III*. 1. část 1848–1914. Praha : SPN 1990, s. 128–135. VALENTA, Josef. Univerzitní příprava středoškolských profesorů a pokusy o její reformu. In *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV. Díl. Sv. I. Praha : Univerzita Karlova, 1992, s. 270–280.

- ² ZILYNSKÁ, Blanka. Fond „Pedagogická fakulta“ v Archivu UK a svědectví archivů o vzniku fakultního sboru PedF UK. In *Hledání učitele*. Praha : PedF UK, s. 266–292. ZILYNSKÁ, B. Šestá fakulta Karlovy univerzity. In *Dějiny Univerzity Karlovy IV 1918–1990*. Praha : Univerzita Karlova, 1998, s. 511–532.
- ³ Přehled vyučujících a předmětů na FF v letech 1802/3 až 1847/8. In *Dějiny Univerzity Karlovy III*. Praha : Univerzita Karlova, 1997, s. 351.
- ⁴ O vzdělávání středoškolských profesorů podrobněji viz např. VESELÁ, Zdenka. Vývoj české školy a učitelského vzdělávání. Brno : Masarykova univerzita, 1992.
- ⁵ Protokol I. schůze komise pro otázky reformní. AUK, FF UK–děkanát, spisy 1945, 46/1945.
- ⁶ Viz např. KREJČÍ, Vladimír. *Tradice vzdělávání a a sebevzdělávání učitelstva v Československu*. Ostrava : PedF Ostravské univerzity, 1993. 197 s.
- ⁷ Viz např. Dopis děkanství FF UK Ministerstvu školství a osvěty z 16. ledna 1946. AUK, FF UK–děkanát, spisy 1946, zejm. Zápis o schůzi reformní komise sboru FF UK konané 29. května 1946. AUK, FF UK–děkanát, spisy 1946, č. 4288.

- ⁸ Dopis RUK Ministerstvu školství a osvěty z 23. 1. 1946. AUK, FF UK-děkanát, spisy 1946.
- ⁹ Tamtéž.
- ¹⁰ Protokol o schůzi reformní komise konané dne 11. 12. 1945 večer. AUK, FF UK-děkanát 1945, č. FF 1945/46.
- ¹¹ Viz poznámka č. 6.
- ¹² Viz poznámka č. 6.
- ¹³ Příhoda vypracoval seznam 20 pedagogických stolic. Realnost svého návrhu podpořil jmény možných kandidátů: 1) pedagogická filozofie: Jan Patočka, 2) obecná pedagogika: Stanislav Velinský, 3) dějiny pedagogiky: Josef Hendrich, 4) pedagogická psychologie: Jan Zdražil, 5) pedagogická sociologie: Jan Souček, 6) pedagogická antropologie: Josef Novák, 7) obecná didaktika: Jaroslav Nykl, 8) školské zdravotnictví: M. Fügnerová-Klímová, 9) somatologie dítěte a žáka: F. Valšík nebo R. Lukášová, 10) školská organizace: Josef Kepřta, 11) pedagogika předškolní výchovy: Marie Bartušková, 12) didaktika školy 1. stupně: František Musil, 13) pedopatologie a nápravná pedagogika: František Štampach, 14) pedagogická statistika a školské měření: Karel Tríska, 15) školské právo: Richard Klimeš, 16) srovnávací pedagogika: Václav Příhoda, 17) tělesná výchova: Dalibor Zdeněk, 18) lidovýchova: Tomáš Trnka, 19) pedagogické a poradenské vedení mládeže: F. Hyhlík, 20) čeština vzhledem k pedagogickým úkolům: dr. Haller. Viz Protokol o schůzi reformní komise dne 3. července 1946. AUK, FF UK-děkanát 1946, č. 5173/45. Ná-

vrh je pozoruhodný z řady důvodů. Jednak podává svědectví o dobové struktuře pedagogických oborů, jednak o Příhodově pojetí pedagogickopsychologické přípravy učitele. Srovnání s návrhem z roku 1936 (Vědecká příprava učitelstva) vypovídá o vývoji Příhodova uvažování v dané oblasti. Mezi vytipovanými osobnostmi jsou renomovaní i začínající univerzitní učitelé a učitelé z praxe, většinou známé osobnosti reformního dění 30. let.

- ¹⁴ Stanovisko Spolku posluchačů filosofie vypracované 13. 5. 1946 adresované děkanství FF. AUK, FF UK-děkanát 1946, FF 1945/46, č. 3406.
- ¹⁵ Dopis Ministerstva školství a osvěty děkanství FF UK. AUK, FF UK-děkanát 1946, FF č. 833-46/47.
- ¹⁶ Zápis ze zasedání profesorského sboru FF UK 8. 2. 1947. AUK, FF UK-děkanát, karton 1946/47, č. 218.
- ¹⁷ Viz pozn. č. 4.
- ¹⁸ Zápis reformní komise z 22. 6. 1949. AUK, FF UK-děkanát, komise profesorského sboru 1948/49.
- ¹⁹ Tamtéž.
- ²⁰ Statistické zachycení ukončení nereformovaného studia z 7. 3. 1953. AUK, FF UK-děkanát 1952/1953.
- ²¹ Pedagogika (společný základ učitelských větví). AUK, FF UK-děkanát 1951.
- ²² Seznam učebnic oboru pedagogika. AUK, FF UK-děkanát 1951.
- ²³ Blíže viz VORLÍČEK, Chruoš. *Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy ve vývoji učitelského vzdělání v Československu*. Praha : SVI PedF UK, 1991. 176 s.